

ОСАДЧА Ю. Б.

Київський національний лінгвістичний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ Й СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АРАБСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено визначенню місця медичної термінології серед інших наукових терміносистем. Зокрема йдеться про особливості функціонування й загальні риси, властиві арабській медичній термінології.

Ключові слова: медична термінологія, анатомічна номенклатура, інтернаціональні найменування, терміносистема, термінологічне поле, дефініція, термінологічна точність.

Статья посвящена определению места, которое занимает медицинская терминология среди многочисленных научных терминосистем. В частности, рассматриваются особенности функционирования и общие черты арабской медицинской терминологии.

Ключевые слова: медицинская терминология, анатомическая номенклатура, интернациональные названия, терминосистема, терминологическое поле, дефиниция, терминологическая точность.

The paper aims at investigating and describing medical terminology among the other scientific terminological systems. We concentrate on the main features of the arabic medical terms.

Key words: medical terminology, anatomical nomenclature, international terms, terminological system, transliteration, medical context.

Постановка проблеми й завдань дослідження. Дескрипція й аналіз спеціалізованих терміносистем є одним із основних напрямів лінгвістичних досліджень останніх десятиліть. Підвищений інтерес до питань спеціальної номінації пояснюється зростаючою роллю термінології і її стандартизації в різних галузях знань. З метою формування єдиного позначення для кожного окремо взятого терміна, заради підвищення ефективності діяльності спеціалістів у різних галузях науки й виробництва, активно розроблюються питання уніфікації й гармонізації термінології. Пропонована стаття присвячена проблемам вивчення й перекладу медичної термінології арабської мови.

Актуальність дослідження. Якості й поведінка терміна здебільшого обумовлені термінологією, до якої він належить, в останній час з'явилася тенденція в якості основного об'єкту термінознавства досліджувати в першу чергу не окремо взятий термін, а терміносистему вцілому [1:3]. Тому ми вбачаємо за доцільне проводити дослідження термінології поля "Медицина" як

сукупності термінів, які використовуються в медичній практиці. Актуальність теми обумовлена зростанням інтересу мовознавців до лінгвістичних аспектів науково-технічного прогресу й необхідністю узгодження терміносистем у сучасний період інтеграції наук, а величезна роль термінології надає право розглядати її як важливий об'єкт лінгвістичних досліджень.

Вибір в якості **об'єкта** дослідження арабської медичної термінології зумовлений насамперед тим, що на фоні численних робіт, присвячених вивченню давно сформованих терміносистем арабської літературної мови, медична термінологія залишається малодослідженою.

Предметом дослідження є оригінальні медичні рукописні першоджерела, на основі яких і відбуватиметься зіставний аналіз медичних термінів класичної і сучасної арабської літературної мови.

Метою пропонованого дослідження є опис медичної терміносистеми й дескрипція деяких особливостей функціонування медичних термінів в арабській мові.

Аналіз останніх публікацій. Попри значну кількість праць науковців-арабістів, які займалися вивченням східної медичної літератури, невирішеними залишаються питання, які стосуються джерел формування класичної арабської медичної термінології, становлення конкретних медичних термінів в арабській мові та їх функціонування в процесі комунікації сьогодення [2:1]. Стосовно проблематики виникнення та розвитку арабської наукової термінології взагалі слід вказати на працю М. Є. Недоспасової [2]. В. С. Рибалкін у своїй монографії [3] звертається до питань формування й розвитку арабської національної традиції в аспекті дослідження мови: арабської граматики, лексикології й лексикографії. Деякі аспекти пропонованого дослідження розглянуті А. Ю. Кримським [4].

До аналізу окремих аспектів специфіки розвитку й становлення арабської медичної термінології зверталися здебільшого західні арабісти. Слід відзначити вагомий внесок у розробку даної проблематики А. Шпренгера, І. Мейера, К. Броккельмана, Л. Леклерка, Дж. Шлейфера, Ф. Сезгіна, В. Розена, П. Пормена, Е. Саваж-Сміт [5]. Серед російських науковців слід відзначити Г. Т. Арсланяна та Я. І. Шубова, які створили єдиний російсько-арабський медичний словник [6] та російсько-латино-арабський

медичний словник [7]. Система опису лексичного масиву повною мірою представлена в працях відомих лінгвістів і термінологів, серед яких відзначимо: В. В. Виноградова, О. О. Реформатського, О. С. Ахманову, Ю. Д. Апресяна, С. В. Гриньова, В. М. Лейчика, О. І. Моїсеїва, Л. Л. Нелюбіна, А. В. Суперанську, В. А. Татарінова, М. Н. Чернявського та інших учених.

У наших попередніх наукових розробках ми представили окремі результати дослідження – у частині вивчення історичних і соціокультурних факторів впливу на арабську мовну наукову спадщину з боку інших культур і медичних традицій; дійшли висновку, що стратегії виникнення і розвитку арабської медичної термінології спиралися на три головні прийоми: 1) транслітерація; 2) “калькування”, або пряме запозичення термінів; 3) утворення власних термінів на позначення медичних реалій.

Основний матеріал і наукові результати дослідження. Термінологія є структурним елементом науки; із розвитком науки її значення стає все більш великим. За терміном залишається функція його співвідношення з поняттям, тобто особлива функція, що виконує і номінативне завдання. Різниця між терміном і словом об’єктивно пояснюється тим, що вони виражають явища різних рівнів розумової діяльності – наукове мислення й побутове оперування уявленнями відповідно. Дійсно, оперуючи терміном (або, точніше, його омонімічною формою) у побуті, людина ніколи не замислюється над науковим змістом відповідного поняття. “Особлива функція, з якою слово виступає як термін, це – функція назви. Побутовий термін є назвою речі. Між тим науково-теоретичний термін є неодмінно назвою поняття” [8:56]. Функція співвіднесеності терміна з поняттям доповнюється парадигматичністю терміна, що дозволяє говорити про наявність у терміна свого поля в межах даної термінології. Звідси і дефініція термінологічного поля: поле для терміна – це дана термінологія, поза межами якої слово втрачає свою характеристику терміна. “Для будь-якого терміна суттєву роль відіграє термінологічне поле, до якого він відноситься й поняття якого позначає. Для спеціаліста достатнім є згадування цього поля, щоб термін сприймався ним однозначно й не потребував ніяких дефініцій” [9:76]. Вивчення термінологічної області, термінологічного поля як її фрагмента й виділення понять, що до них входять, має прикладне значення, оскільки є основним

етапом при складанні словників спеціальної лексики, включаючи навчальні, тлумачні й інформаційні термінологічні словники.

Більшість мовознавців визнають бінарне протиставлення “термін – слово загальноновживаної лексики”. “Слово чи словосполучення (наукової, медичної, технічної і т. д.) мови формується (сприймається, запозичується і т. д.) для точного вираження спеціальних понять і на позначення спеціальних предметів” [10:474]. Ряд дослідників відзначає, що на сьогоднішній день майже кожне слово (за винятком стилістично забарвлених) означає певне поняття, що є предметом дослідження тієї чи іншої предметної області [1]. Постійно спостерігається перехід загальноновживаної лексики в розряд терміна, і навпаки, перетворення термінів у загальноновживані слова. Цей факт свідчить про те, що межі між загальноновживаною лексикою і термінологією нестабільні й мають функціональний характер.

Як відомо, категорії і поняття будь-якої області знань, які виступають як результат узагальнення реальних фактів мови, закріплюються у відповідній метамові. “Метамова – це мова другого порядку, особлива семіологічна система, яка використовується при потребі характеристики мови, що виступає в якості мови-об'єкта” [11].

Одним із найважливіших елементів метамови є термінологія. Терміни, що закріплюються за відповідними поняттями, утворюють систему другого порядку на відміну від визначень цих понять, що виступають як система першого порядку. Термінологія може бути представлена як результат багатоетапного процесу, на кожному етапі якого зростає ступінь упорядкування термінологічного матеріалу, що забезпечує більшу точність описання об'єкта. У терміні відображається прагнення людини до найбільшої раціоналізації спілкування як у письмовій, так і в усній формі.

М. Н. Чернявський у своїй книзі “Латинська мова й основи медичної термінології” у розділі, що стосується теоретичних питань термінології, дає таку характеристику національній мові: “Національна мова, як відомо, не є чимось однорідним і єдиним. Якщо уявити її у вигляді окружності, то в центрі буде розміщуватися ядро національної мови – літературна мова. Вона найбільш нормативна. Навколо цього ядра розташована обширна сфера мови загального вжитку. На периферії цієї окружності розташовані

численні професійні мови, кожна з яких має власне предметне поле” [12]. Л. Л. Нелюбин характеризує національну мову як загальну мову цілої нації і вбачає основну різницю між літературною і професійною мовою в області лексики, словарного складу” [13:99].

Методи теоретичного аналізу й узагальнення результатів попередніх досліджень у галузі загального мовознавства, перекладознавства й термінознавства дозволили створити необхідну теоретичну базу для нашого дослідження.

Основним джерелом відбору лексичного матеріалу для проведення дослідження стали арабські медичні рукописи класичних часів й сучасні медичні словники (Російсько-арабський медичний словник й Російсько-латино-арабський медичний словник під редакцією Г. Т. Арсланяна та Я. І. Шубова, Unified Medical Dictionary of World health organization 2005).

Ми виділили такі рукописи: **10306(C637)** стр.1а-47б, датою створення вважається 1574р.; унікальний рукопис, що є посібником, який складається із списку назв хвороб, їхніх симптомів і способів лікування, а також рецептів лікування від укусів змій, собак і від отруєнь. Автор – Дауд Мосульський. *Kéfaiet-il-Tüb-l’Aboul-Fadail-Dawoud-il-Moussalli*. Короткий нарис теоретичної та практичної медицини; за *Aboul-Fadail-Dawoud-il-Moussalli (de Moussel)*; характерний старовинний і дуже правильний насх, Rousseau – 1 vol. 500. **10325(B2652)** 42 л. 1894-95pp. – дата перепису. Рукопис досліджувався дуже мало. Є конспектом відомих медичних творів із нотатками про види хвороб. Автор – абд ал-Каюм абд ан-Насер Угля. **10267(B864)** л. 234б-236а, автор – Ібн Нафіс. Рукопис є уривком із скорочення “Канона” Ібн Сіні й коментарів до нього. **10230(B864)** л.1б-229а, сторінки рукопису датуються різним періодом часу: 31-40, 43-48, 51-89, 98-170, 177-208 – XIII-XIV ст., всі інші – XVIII-XIX ст. *Kitab-il-Erschad-lé-Messaleh-il-Ebad-l’il-Mazkour-il-Razi*. Інший короткий опис спрощеної медицини і спосіб зрозуміти увесь світ; характерний звичайний насх. Rousseau - 1 vol. 494. *al-Kitab al-Mansuri fi t-tibb* або *al-Tibb al-Mansuri*, поділена на 10 частин, перші з яких присвячені медичній теорії і трактують анатомію, фізіологію, патологію, валеологію, дієтологію й косметику. Інші практичні частини вмістили хірургію, токсикологію, наукові тези про застудні захворювання. Дев’ята частина трактату, що описує окремі хвороби, які систематизовані за частинами тіла,

становила особливий інтерес на Заході й часто перекладалась. **10310 (С636)** 350 л. 1516 р. – дата перепису. Складається з 3 частин: 1) загальні основи медицини; 2) про прості ліки; 3) про хвороби окремих членів. Останній розділ складається з 26 підрозділів (хвороби голови, вуха, очей, носа і т. д.). **10245 (В2314)** 298 л 132 1р. дата перепису. Коментар до скорочення “Канона” Ібн Сіні Ібн Нафісом через Садідеддіна ал-Казероні; манускрипт складається з двох глав, був переписаний учнем автора, як це доводить остання примітка.

Перший етап відбору медичної термінології проводився інтуїтивно, а саме методом суцільного добору медичних термінів із арабських медичних рукописних першоджерел, спираючись на традиційні принципи відбору термінів, такі як корисність, частотність, семантична цілісність і нерозкладність. У процесі вибірки термінів ми використовували метод дефініційного аналізу тексту, який дозволив встановити поняттєво-обумовлені зв'язки між медичними термінами класичного періоду й сьогодення. Також нами був використаний метод контекстуального аналізу, оскільки дефініція не завжди дозволяє отримати повне уявлення про значення терміна; у цьому випадку проводиться аналіз вузького та широкого контексту. При визначенні термінологічних спів збігів ми використали метод зіставлення й протиставлення понять.

На думку багатьох науковців, медична термінологічна система є однією з найбільш соціально вагомих термінологій, яка завжди була однією з найбільш значущих сфер практичної діяльності людини – медицину й відрізняється рядом якісних особливостей, пов'язаних з історією її формування й становлення [14:15]. Медична термінологія належить до однієї з най розгалуженіших терміносистем. За різними даними нараховується від 200 до 500 тисяч медичних термінів. Виділяють 200 галузей медицини, кожна з яких має свою мікросистему термінів. Формування медичної термінології пов'язане не лише з її висхідною лексичною основою й змістом відповідних понять, а й з тими соціальними змінами, що відбувалися й відбуваються як в світі в цілому, так і в окремих країнах, зокрема арабських, що мають стародавню авторитетну медичну школу. Медична термінологія – найважливіша частина метамови медицини. Вона має багато спільних рис із термінологіями інших природничих наук. Особливо чітко специфіка медичних термінів простежується у

порівнянні їх із термінами гуманітарних наук. Арабській медичній термінології притаманні такі риси: 1) Основу арабської медичної термінології складають власне арабські, синтетично створені терміни, що, здебільшого, описують поняття, яке позначають. Запозичених греко-латинських термінів і терміносистем, навіть у сучасних медичних арабських словниках, досить мало. У процентному відношенні – 95 % до 5 %. 2) Інтернаціональність медичних термінів більшості європейських мов, що мають медичні термінології складені на основі класичних мов (давньогрецька, латина) не притаманна арабській медичній термінології. 3) Арабські медичні терміни володіють високим ступенем вмотивованості й є семантично прозорими. 4) У сучасних арабських медичних словниках трапляються епонімічні терміни. Це пов'язане з тим, що не завжди певне захворювання можна віднести до певної нозологічної форми. Щоб уникнути хибної орієнтації терміна бажано залишити його нейтральним, тобто дати назву захворюванню за прізвищем дослідника, що описав дане захворювання. З часом, коли вдається встановити етіологію й основні сторони патогенеза захворювання, з'являється новий термін, що дає більш точну уяву продане поняття, а епонімічний термін, як правило, зникає. 5) На відміну від європейських терміносистем, що цілком базуються на греко-латинській традиції, в арабській медичній термінології не відбувається відокремлення професійної медичної мови від непрофесійної, яка містить побутові найменування й знаходиться в активному вжитку серед неспеціалістів.

Висновок. Результат здійсненого дослідження продемонстрував, що арабська медична традиція, маючи багатовікову історію, є досить авторитетною й самодостатньою. Літературна арабська мова, що обслуговує арабську медичну терміносистему, є живою, стабільною мовою, що постійно розвивається, засобів якої вистачає для вираження всієї парадигми медичних феноменів сьогодення. Разом з тим арабська літературна мова має корені в арабо-мусульманській традиції. Схожі медичні терміносистеми існують в багатьох ісламських країнах.

У подальших публікаціях планується детально зупинитися на аналізі медичної термінології першоджерел-рукописів, написаних арабською мовою, що належать саме до класичної епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гринев С. В.* Введение в терминологическую лексикографию : [учебн. пособие]. – М. : МГУ, 1986. – 98 с.
2. *Недоспасова М. Е.* Вопросы развития современной арабской терминологии : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.17 “Семитские данья” / М. Е. Недоспалова ; Тбилисск. Гос. ун-т. – Тбилисси, 1964. – 18 с.
3. *Рыбалкин В. С.* Классическое арабское языкознание / Валерий Сергеевич Рыбалкин. – К. : Стило, 2003. – 406 с.
4. *Кримський А. Ю.* Вибрані сходознавчі праці : в 5 т. / А. Кримського. – К. : Стило, 2007. – Т. 1 : Арабістика. – 432 с.
5. *Pormann P. E.* Medieval Islamic Medicine / Peter E. Pormann, Emilie Savage-Smith. – Cairo : The American University in Cairo Press, 2007. – 223 p.
6. *Русско-арабский медицинский словарь* / [сост. Г. Т. Арсланян, Я. И. Шубов]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Русский язык, 1983. – 624 с.
7. *Русско-латино-арабский медицинский словарь* / [сост. Г. Т. Арсланян, Я. И. Шубов]. – [1-е изд.]. – М. : Народная академия культуры и общечеловеческих ценностей, 1993. – 768 с.
8. *Винокур Г. О.* Культура языка : Очерки лингвистической технологии / Г. О. Винокур. – М. : Работник просвещения, 1925. – 216 с.
9. *Суперанская А. В.* Общая терминология. Вопросы теории / [А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева]. – М., 2004. – 125 с.
10. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – 608 с.
11. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии Д. Лотте. – М., 1961. – 192 с.
12. *Чернявский М. Н.* Латинский язык и основы медицинской терминологии : [учебник]. – М., 2004. – 448 с.
13. *Нелюбин Л. Л.* Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – М., 2006. – 320 с.
14. *Лейчик В. М.* О языковом субстрате термина / В. М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 87.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кубрякова Е. С.* Эволюция лингвистических идей во II пол. XX века (опыт парадигмального анализа) / Елена Самойловна Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М. : Рос. гуман. ун-т, 1995. – С. 144–238.
2. *Бондарко А. В.* Теория функциональной грамматики : Темпоральность. Модальность : [коллективная монография в 6 т. / отв. ред. Александр Владимирович Бондарко / Е. И. Беляева, Н. Н. Корди, С. Н. Цейтлин и др.] . – Л. : Наука, 1990. – 335 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Capuana L.* Il Marchese di Roccaverdina / L. Capuana. – Roma : Biblioteca Economica Newton, 1998. – 192 p.
2. *Comencini C.* Le pagine strappate / C. Comencini. – Milano : Feltrinelli, 1991. – 182 p.
3. *De Amicis.* Cuore / De Amicis. – Roma : Biblioteca Economica Newton, 2002. – 217 p.